
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.030>

УДК: 330.13

JEL: A130

Тетяна Артёмова

ТЕОРІЯ ВАРТОСТІ ЯК НАДБАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: ВІДНОВЛЕННЯ ЗАСАД СУСПІЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ¹

Становлення інформаційного суспільства й мережевої економіки ознаменувало початок глобальних ринкових трансформацій, які за своєю глибинною суттю пов'язані з необхідністю творчого осмислення нової соціально-економічної картини світу. Адекватною відповіддю на вітальний соціальний запит є формування релятивістської економічної теорії. Логіку Серединного шляху як класичне інституційне русло покликана сьогодні сформувати політична економія у широкому сенсі з допомогою теорії вартості – економічної цінності.

З часів Адама Сміта, коли економічна наука впізнає відносини вартості як власний предмет, і дотепер теоретичне русло класичної школи зберігає внутрішню гармонію і здатне продукувати сигнали рівноважного функціонування та сталого розвитку для суб'єктів господарювання. Підставою для цього є його ціннісні витоки в потрійній єдності перетворених економічних форм граничної корисності, вартості та ціни. Таке русло здатне, з одного боку, найповніше відобразити економічну картину світу за допомогою ціннісного єднання господарської історії, з іншого – творчо перетворити її.

Потрійна природа економічної цінності як ідеальна платформа інституційної архітектури господарювання, покликаної сформувати орієнтири добродесного суспільного життя, становлять серцевину справжніх європейських цінностей. Однак концепт європейських цінностей досі не осмислений у системі координат фундаментального наукового знання, а ключове поняття економічної цінності як економічного блага не набуло належного наукового тлумачення та послідовного розгортання. Ідейна відстороненість офіційних течій сучасної економічної думки від інституційного ядра європейських цінностей зумовлює тенденцію їхньої методологічної деградації.

Втім, ціннісна методологія не вичерпала свій потенціал. Спадкоємність зі спадщиною класичної політичної економії зумовлювала найважливіші творчі прориви в економічній теорії протягом XX століття. У надрах логіки Серединного шляху

Артёмова Тетяна Іванівна (blagosostojanie1986@gmail.com), д-р екон. наук, старш. наук. співроб., доц.; головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". ORCID 0000-0001-8511-9681.

¹ Стаття друга.

Цитування: Артёмова Т. І. Теорія вартості як надбання економічної науки: відновлення основ суспільної гармонії. *Економічна теорія*. 2022. № 4. С. 30–52.

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.030>

© Т. Артёмова, 2022

на основі концепції стандартного товару П. Сраффи сформувалися контури нової моделі економічної рівноваги господарської системи в процесі її інформаційно-технологічної модифікації. Проте традиційна економічна наука не розпізнає справжнього змісту такої концепції. В умовах ціннісної дезорієнтації на тлі політизації економічних відносин та дисфункції суспільних інститутів боротьба за трансформацію моделі світового порядку набуває ознак війни проти людства. Але не "жорстка" сила та маніпулювання технологіями, а ефективне оволодіння суспільними цінностями, відновлення їхнього благодійного творчого потенціалу є запорукою успіху в протиборстві.

Ключові слова: глобальні ринкові трансформації, економіка нової реальності, світовий суспільний порядок, методологія економічної науки, теорія вартості, економічне благо, релятивістська політична економія у широкому та вузькому сенсі, сталий розвиток, європейські цінності.

THEORY OF VALUE AS AN ASSET OF ECONOMIC SCIENCE: RESTORATION OF THE FOUNDATIONS OF SOCIAL HARMONY

Tetiana Artomova (blagosostojanie1986@gmail.com) Doctor of Economics, Chief Researcher Department of economic theory SI "Institute for Economics and Forecasting NASU" Kyiv. ORCID 0000-0001-8511-9681

The formation of the information society and the network based economy has marked the beginning of global market transformations, which in their deep essence are associated with the need for a creative understanding of the new socio-economic picture of the world. An adequate response to the vital social demand is the formation of a relativistic economic theory. The logic of the Middle Way as a classical institutional channel is today called to create political economy in a broad sense with the help of the theory of economic value.

Since the time of Adam Smith, when economic science recognized value relations as its own subject, and until now, the theoretical stream of the classical school has preserved internal harmony and is now able to produce signals of balanced functioning and sustainable development for economic entities. The basis for this is its value based origins in the triple unity of transformed economic forms of marginal utility, value and price. Such a concept is able, on the one hand, to most fully reflect the economic picture of the world with the help of the value based unity of economic history, and on the other hand, to creatively transform it.

The triple nature of economic value as an ideal platform for the institutional architecture of management designed to formulate the guidelines of virtuous social life, constitutes the core of true European values. However, the concept of European values has not yet been properly understood in the coordinate system of fundamental scientific knowledge, and the key concept of economic value as an economic good has not yet acquired proper scientific interpretation and consistent deployment. The ideological detachment of the official concepts of modern economic thought from the institutional core of European values determines the tendency of their methodological degradation.

Meanwhile, the value based methodology has not exhausted its potential. Continuity with the legacy of classical political economy determines the most important creative breakthroughs in economic theory during the 20th century. In the bowels of the Middle Way logic based on the concept of a standard product by P. Sraffa, the outlines of a new model of economic equilibrium in the economic system were formed in the process of its informational and technological modification. However, traditional economic science does not recognize the actual meaning of such a concept. Under the conditions of value disorientation against the background of politicized economic relations and dysfunction of social institutions, the struggle for the transformation of the world order model acquires the characteristics of a war against humanity. But it is not the "hard" power and manipulation of technologies, but rather effective mastery of social values, and the restoration of their beneficial creative potential, that is the key to success in the struggle.

Keywords: global market transformations, economy of the new reality, world social order, methodology of economic science, theory of value, economic good, relativistic political economy in the broad and narrow sense, sustainable development, European values.

*Вона ж над сонце краща,
понад увесь зоряний світ.
У порівнянні зо світлом вона з'являється перша,
бо світло поступається ночі,
а мудрості зло не подолає.*

Книга мудрості Соломона 7, 29

Поклади мене печаттю на твоїм серці.

Книга Пісні Пісень 8, 6.

Становлення інформаційного суспільства та мережевої економіки ознаменувало початок глобальних ринкових трансформацій, які за своєю глибинною суттю пов'язані з необхідністю творчого осмислення нової соціально-економічної картини світу. Адекватною відповіддю на вітальний соціальний запит є формування релятивістської економічної теорії. *Логіку Серединного шляху* як класичне інституційне русло покликана сьогодні сформувані політична економія у широкому сенсі з допомогою теорії вартості – економічної цінності.

У найзагальнішому вигляді дорожня карта розгортання політичної економії у широкому сенсі позначена в межах марксистської школи. Але сформована тут логіко-історична панорама господарського життя потребує послідовного відновлення у стан гармонійної інституційної архітекτονіки як буття перетворених форм економічного блага. Формування наукових підходів до відновлення основ суспільної гармонії за допомогою творчого переосмислення економічної історії як процесу розгортання історії в сучасність крізь призму ціннісної методології (логіки Серединного шляху) є **метою цієї статті**.

У світлі ціннісної методології творчі осяяння Арістотеля, пов'язані з пізнанням потрібної природи економічної цінності, інституційної архітектоніки господарювання, живлять витоки наукового осягнення законів економічної гармонії – рівноважного функціонування й сталого розвитку господарських систем (Артёмова, 2022. С. 44). Тим самим у надрах античного співтовариства загалом було усвідомлено його місію як суб'єкта глобального процесу розгортання інституційної архітектоніки господарювання. Це дозволило сформувані передумови реалізації цивілізаційного проєкту Середньовіччя. Але для успішного здійснення такого проєкту еліти середньовічного суспільства зі свого боку мали виявитися здатними сприйняти та переосмислити ціннісну спадщину античності.

Внесок Середньовічної цивілізації у становлення логіки Серединного шляху

Тим часом для марксизму середньовічна економічна думка не становить дослідницької цінності, і в "дорожній карті" політичної економії у широкому розумінні вона негласно відтісняється на узбіччя. Деякі пояс-

нення у цьому зв'язку можна знайти в економічній літературі радянських часів. Робіт, спеціально присвячених економічним питанням, у ранньому середньовіччі немає, зазначають, зокрема, Ф. Полянський та В. Дроздов. По-перше, рівень економічного розвитку німецьких країн був невисокий. По-друге, панівною формою ідеології стала християнська релігія, отже, всі міркування з економічних питань набували, зазвичай, релігійно-етичної форми. По-третє, давався взнаки відомий регрес у галузі наукової думки (Полянський, Дроздов, 1987. С. 167). Для офіційної доктрини політичної економії звичніше трактувати економічну думку середньовічного суспільства з позицій формаційного підходу, що фокусує увагу переважно не так на його ціннісних підвалинах, як на конструкті феодального способу виробництва. У такій системі координат бідність ціннісного сприйняття середньовічної цивілізації продукує для спостерігача замутнені ("темні") її патерни як архаїчного закостенілого господарського укладу.

Слід зазначити, що неприязне ставлення до середньовічного суспільства, накопиченого тут інтелектуального багатства, системи світогляду характерне не тільки для марксизму, але – у ширшому контексті – для всієї природничо-наукової парадигми суспільного прогресу. Так, лукаві погляди на середньовічне суспільство як на темний період людської історії, сповнений технологічної недосконалої, цивілізаційної відсталості і навіть варварства активно генеруються панівною ліберальною доктриною. Внаслідок чого зміст ключових понять господарського життя (глобалізація, універсум, благо, інституційна архітектоніка, мережева організація, віртуальна реальність, гармонія порядків, синергія, довіра, утопія, невизначеність, ризик, свобода, рівність, інверсія, інклюзія та безлічі інших), які осмислювалися у стінах середньовічних монастирів та університетів, нині виявляється спотвореним, поверховим, не отримує належного ціннісного наповнення.

Справжнє багатство середньовічної цивілізації досі залишається значною мірою закритим для глобального співтовариства: незвіданим і незатребуваним. Провали в ціннісній історичній пам'яті суттєво ускладнюють розуміння законів рівноважного функціонування та сталого розвитку господарських систем в умовах нової економічної реальності, що зі свого боку розширює формати турбулентності та хаосу у суспільних відносинах, відволікає соціум від пошуку гідних відповідей на глобальні виклики буття.

Осмилення історичної місії середньовічної цивілізації нерозривно пов'язане з оцінкою її внеску у становлення логіки Серединного шляху через досвід інтелектуального розуміння природи перетворених економічних форм та законів інституційної архітектоніки. Водночас важливо враховувати, що, з *одного боку*, картина світу середньовічного суспільства суттєво обтяжена герметичними та магіко-алхімічними уявленнями. З *іншого* – натурфілософія та практики алхімії, які, як вважається, сприяли становленню основ точного природознавства, рівною мірою – за допомогою інтелектуального "реактивного сплаву" християнського аристотелізму – сприяли формуванню ядра наукового суспільствознавства, соціології у широкому сенсі. У зв'язку з цим *історичний діалог між Арістотелем і Фоמוю*

Аквінським, який мав визначальний вплив на розвиток наукової думки, системи громадських інститутів не тільки європейського, але всього суспільного життя, становить особливий інтерес для політичної економії. У світлі ціннісної методології, такий діалог, зовні строго науковий і ціннісний, насправді виявився формально схоластичним.

Відомо, що працями середньовічних схоластів було сприйнято і переосмислено філософську думку античності, насамперед, аристотелівське вчення про суспільне благо. З одного боку, під час такої інтелектуальної модернізації було відновлено логіко-історичну спадкоємність європейських цінностей як глобального суспільного надбання. Зокрема, Ф. Аквінський на сторінках своїх трактатів вступає в ціннісний діалог з Аристотелем і, відповідно до канонів середньовічних інтелектуальних диспутів, співвідносить постулати Філософа про суспільне благо з положеннями Священного вчення як чистої мудрості. Феномен живої історичної співбесіди найкращих мислителів античності та середньовіччя заклав передумови для становлення класичної європейської філософії та науки нового часу. З дорогоцінного інтелектуального сплаву "християнського аристотелізму" у результаті були викувані й ті інститути громадянського суспільства, які й досі становлять предмет гордості європейських народів і зразки для наслідування у світі.

З іншого боку, результати високої комунікації Аристотеля та Ф. Аквінського мали неоднозначний вплив на подальший розвиток філософії, науки та громадянського суспільства в Європі, а водночас і в усьому світі. Вони зумовили складну колізію взаємовідносин між науковим і релігійним співтовариствами, включаючи їхній конфлікт і відкрите протистояння, і тим самим заклали тенденцію подальшого ціннісного вихолощування системи суспільних інститутів.

По суті, повноцінний паритетний діалог між представниками Філософії та Теології не відбувся. Річ у тім, що напружені міркування Аристотеля про єдине суще благо як предмет особливої науки, покликаної сформувати ціннісні орієнтири добродесного суспільного життя, в його працях не отримують формального завершення (однозначного з'ясування) в концепті перетвореної економічної форми і поступово "сходять нанівець" – вичерпуються (Артёмова, 2018. С. 10). Тим паче неочевидними вони виявляються для Аквіната, а водночас для подальшої економічної науки та суспільствознавства загалом.

Зі свого боку, вступаючи в історичний діалог, Ф. Аквінський сповнений твердих переконань, що єдина наука про загальне благо існує; і це зовсім не філософія як продукт божественного розуму людини, що вказує шляхи до облаштування щасливого земного життя, а наука про сокровенне, яка воістину належить Богові, – священне знання, у вигляді Святого Письма, дароване людині в ім'я її спасіння через Божественне одкровення. Незважаючи на те, що священне вчення виходить з положень віри, які не є самоочевидними, воно суть наука, тому що виходить з положень, встановлених у світлі вищої науки, викладеної самим Богом і тими, хто отримав блаженство, пише Ф. Аквінський (Аквинский, 2007. С. 5-7).

Священне вчення є чистою мудрістю, яка перевершує всі людські мудрування разом узяті абсолютно у всіх сенсах. Воно черпає свої принципи не з людських знань, але зі знання божественного, яке, як найвища мудрість, визначає всі людські знання. Сама здатність до наукового пізнання виходить не з природного розуму, а посилається через одкровення. Тому ключові положення інших наук потребують не стільки доказів, скільки відповідного узгодження; і всі постулати, які входять у суперечність хоча б з однією істиною священної науки, повинні бути визнані хибними, робить висновок Ф. Аквінський (*Аквинский, 2007. С. 11*).

Оскільки священна наука є частково умоглядною, частково практичною, вона перевершує всі інші науки. Переваги над умоглядними науками вона досягає внаслідок більшої безперечності та гідності свого предмета. Що ж до практичних наук, то перевершує інші та з них, яка призначає цілі іншим. Метою священного вчення (у тій мірі, якою воно виявляє себе як практична наука) є вічне блаженство, з котрою, як зі своєю кінцевою метою, узгоджуються приватні цілі всіх інших практичних наук. Священна наука може приймати деякі положення від філософських наук, але не тому, що залежить від них, а лише для того, щоб зробити вчення більш доступним для розуміння. Оскільки свої начала вона отримує не від інших наук, а через Божественне одкровення, вона не залежить від інших наук, як від вищих, але використовує їх як нижчі – як пані вдається до послуг служниць, резюмує Аквінат (*Аквинский, 2007. С. 9- 10*).

Проте у контексті логіки *Серединного шляху*, головним завданням Вищої наукової мудрості у відносинах із земними науками є не демонстрація її абсолютної переваги, а *"стягнення віри"* заради людського спасіння. Таке *стягнення може відбутися тільки в тому випадку, якщо ноосфера* (планетарне втілення наукової свідомості) як суб'єкт високого інтелектуального діалогу готова добровільно сприйняти істини, викладені через одкровення, і здатна втілити їх у насущні ціннісні орієнтири для людського розуму. Інакше ціннісний діалог Вищої Мудрості із земним розумом виявляється неможливим; разом з тим для людини та суспільства закриваються шляхи життєвого порятунку. У стані невизначеності виявляється і саме громадянське суспільство, для якого невиразними стають контури інституційної архітекτονіки як універсального простору щасливого (благого) життя, облаштованого відповідно до законів розуму (*Артьомова, 2018. С. 10–12*).

Однак земний і небесний зміст економічного блага в середньовіччі отримали можливість узгодженого відображення в інституті справедливої ціни (лат. *justum pretium*), що конститує норми товарного обміну відповідно до принципів гідності осіб, які беруть участь у ньому. Ідея справедливого товарного обміну, висловлена Арістотелем, активно обговорювалася серед католицької професури, пише О. Ананьїн. Дискусії спиралися на норми римського права, яке збагатило тлумачення відносин обміну поняттям свободи договору його учасників (*Ананьин, 2001. С. 21*).

По суті, сформоване схоластичною думкою *поняття справедливої ціни* знаменує *інституційний образ економічного блага як перетвореної економічної форми*. Фактично, інститут справедливої ціни організаційно спирається на економічну та морально-етичну складові суспільних відносин, які безперервно перетікають одна в одну, надаючи господарській життєдіяльності соціуму-універсуму імперативи загальної гармонії. Аквінат розрізняв два види справедливості в обміні, які забезпечуються за допомогою ціни, зауважують у зв'язку з цим Ф. Полянський і В. Дроздов. Справедливість в обміні, з одного боку, визначає відносини сторін, що беруть участь у ньому, гарантуючи ціну "відповідно до речі", з іншого – ставлення "частини до цілого", забезпечуючи більше блага тому, хто є більш значущим для суспільного життя (Полянський, Дроздов, 1987. С. 177). Тобто інститут справедливої ціни конституює відносини взаємовигідного обміну, що гарантує його учасникам "добробут, відповідний їхньому стану", у вигляді нормального доходу.

Таким чином, реалізація ідеї справедливої ціни мислилася у формі загальної моральної норми, еталона суспільних відносин, що виходять від своєї первинної вкоріненості в принципах (звичаях) ринкового обміну. "Моральні норми найкраще закріплюються у випадках, які узвичаюються, стають правилом поведінки. Звичай і став точкою відліку за умов практичного визначення справедливої ціни", - пише О. Ананьїн (2001а. С. 22). Боротися з порушенням правил справедливої торгівлі також передбачалося інституційними засобами – відповідно до норм римського права.

Однак поза контекстом широкого наукового осмислення панорами суспільних економічних відносин, на тлі ціннісно "відокремленої" (усіченої) її інтерпретації, модель справедливої ціни виявляється ілюзорною: теоретично невиразною та практично недосяжною². Дисфункціональність інституту справедливої ціни суттєво звужує простір гармонії (консонансу) в організації господарського життя та зумовлює тенденцію конфліктності суспільних інтересів при тлумаченні цивілізаційної картини світу.

Так, діалог представників античності та середньовіччя на перехреснях історичних долей політичної економії у широкому сенсі завершився на високій ноті ідейної переваги теології над людським розумом. Однак для системи світського наукового знання, що набирало сили, його результати не видалися досить переконливими. Підспудно усвідомлюючи руйнівний потенціал ціннісно незаплідненої наукової стихії, інститут офіційної церкви не зміг запропонувати інших варіантів його стримування, крім прямих обмежень творчого пошуку. Але вже час європейського Ренесансу значною мірою був підготовлений суспільним тиском наукової думки; в епоху Про-

² Традиція ціннісної усіченості з того часу є характерною особливістю інституційних течій економічної думки. Вони не розглядають ціну як свій основний інститут і тому, обрушуючись із критикою на методологічні засади традиційних течій економічної думки, самі собою нездатні запропонувати конструктивні альтернативні підходи для їх удосконалення. Але змушені запозичувати методологічне ціннісне ядро економічних течій, що критикуються (як у випадку неоінституційної теорії), щоб отримати "економічний ґрунт" під ногами.

світництва соціум робить рішучий вибір на користь автономізації та секуляризації всіх громадських інститутів та відносин; починаючи з Нового часу, сила науки тріумфує над церковними канонами, і досі авторитет її не піддається сумніву. Однак, *в основу нового підходу до принципів облаштування господарського життя відповідно до наукової картини світу було закладено зерно ціннісного розладу, що намітилося в середньовіччі – роздвоєння інституційного фундаменту наукового знання як чистого суспільного блага* (Артьомова, 2018. С. 11–12).

Справжнє підґрунтя такого розладу, як і конфлікту традиційних інститутів науки і церкви, досі не одержало належного ціннісного осмислення³. Проте зазначена проблема є не просто умоглядною, але торкається актуальних інтересів кожного суб'єкта на всіх рівнях господарювання. Бо не зігрітий любов'ю до людини релігійний догматизм і ціннісно незапліднене наукове знання мають руйнівну силу, схожу на силу неприборканої природної стихії⁴; захоплені потоками загальної ціннісної деградації, такі інститути можуть когерентно взаємодіяти, породжуючи лавину негативних синергетичних ефектів локально-глобального масштабу.

З таким інтелектуальним багажем людство підійшло до вирішального історичного вибору, що гранично оголило дисонанси суспільного буття на тлі наростання невизначеності господарських перспектив. В умовах розгортання історії в сучасність колишні невирішені суспільні проблеми набувають актуального характеру і створюють безпрецедентні загрози самому існуванню людини та людства. З новою силою заявляє про себе необхідність формування адекватної ціннісної платформи для конструктивного творчого суспільного діалогу. Таким всесвітнім інтерактивним майданчиком здатна стати релятивістська політична економія як провісниця законів гармонійної інституційної архітекτονіки господарства.

У надрах середньовічного суспільства така історична місія економічної науки не набула очевидного несуперечливого тлумачення. Але драматично насичене різноманітне осмислення ціннісних засад господарського буття в образах "архітектонічного ідеалізму"⁵ підготувало не-

³ Відносини між інститутами традиційної науки і церкви досі перебувають у стані глибокого, але зовні прихованого конфлікту, відлуння якого періодично виплескується на поверхню. Незважаючи на те, що уявлення про релігію в сучасному суспільстві змінилися, багато старих поглядів міцно вкоренилися в суспільній свідомості. Одне з таких уявлень – непримиренна боротьба релігії з наукою. Прихильники такого погляду, захисники скривджених християнством учених, продовжують звинувачувати "церковників" у знищенні науки, посилаючись на імена Коперника, Галілея, Бруно, пише у цьому зв'язку журналіст В. Легойда (2004).

⁴ На новітньому етапі історії яскравими прикладами руйнівної сили ціннісно вихлощеного (політизованого) наукового (насамперед економічного) знання можуть бути розпад Радянського Союзу, глобальна фінансово-економічна криза (Артьомова, 2011. С. 16–33), розгортання інформаційно-цифрових технологій гібридної війни, які нині активно розпалюють її гарячу фазу в ході військових дій на території України. Спільно такі явища, по суті, знаменують процеси проектного завершення/руйнування історії з фатальними наслідками для людства.

⁵ Як зазначають фахівці, характерною особливістю мислення середньовічного суспільства є взаємне переплетення "абстрактних понять" та "конкретних образів",

обхідні передумови для вирішення тягаря історичного вибору на користь становлення суспільного проекту Нового часу, де в колісці меркантилізму політична економія з'явилася світу, сповита пеленами раціоналізму та парадоксальності.

Меркантильна школа як предтеча наукової політичної економії

Меркантильна економічна школа ідейно панувала на світових господарських теренах протягом кількох століть; однак у суспільній свідомості її ціннісні підстави дотепер залишаються суттєво заплутаними, сприймаються крізь призму усталених стереотипів. Так, у контексті марксистського підходу меркантилізм ідентифікується як перша найбільша економічна школа, яка, однак, не є "справді науковою" – не має системного характеру та обумовлює процес накопичення суспільного багатства масштабами зовнішньої торгівлі та заходами ефективної протекціоністської політики. З позицій логіки буржуазного світогляду меркантилізм сповнений ілюзій і омани, пояснює у зв'язку з цим А. Анікін. "Додаткова вартість, яка насправді (тобто за Марксом. – Т.А.) є плодом... неоплаченої праці найманих робітників, у меркантилістів виступає у вигляді торгового прибутку. Приріст і накопичення капіталу були не результатами експлуатації праці, а породженням обміну". Хоча "ці ілюзії і омани не виключали те, що багато проблем меркантилісти бачили у правильному світлі" (Анікін, 1985. С. 45).

Меркантилізм не був випадковим явищем в історії економічної думки Європи, він відрізнявся реалізмом та актуальним практицизмом, пишуть Ф. Полянський та І. Фамінський. Буржуазні економісти вважали меркантильні погляди різновидом забобонів середньовіччя, характеризували їх як наївні та дивні. Водночас не йшлося про те, що, розмірковуючи про збільшення національного багатства, представники меркантильної школи (особливо на другому її етапі) поривали з традиціями економічної думки середньовіччя, зокрема з її пошуками "справедливої ціни", і фактично шукали шляхи спекулятивного збагачення буржуазії засобами торгового пограбування та колоніального розбою (Полянський, Фамінський, 1987. С. 379). Однак така особливість меркантильної системи не залишилася поза увагою "буржуазних" дослідників.

Так, А. Сміт зосереджується на критичному аналізі раціонально прикладної сторони меркантильної системи, говорить про її жадібність і божевільня як атавізми, які стримують ефективність заходів сучасної йому протекціоністської політики⁶. Апелюючи до ідейних витоків меркантильної сис-

швидкий перехід "від загального плану до вузького кадру" – від буття часу до буття простору, від прогалін простору до буття нескінченності. Й. Хейзінга влучно називає такий спосіб мислення архітектонічним ідеалізмом (Хейзінга, С. 251; Артёмова, 2006. С. 50- 51).

⁶ Наша меркантилістична система підтримує переважно ту промисловість, яка приносить користь багатим і сильним, зазначає А. Сміт. Законодавчі акти мають переважно заборонний характер, ухвалюються на користь купців та виробників-монополістів. Такі акти заохочують контрабанду, тоді як дозволений законом вивіз,

теми, Ф. Енгельс пише, що політична економія виникла як природний наслідок поширення торгівлі, і з нею місце простого ненаукового торгашества заступила розвинена система дозволеного обману, ціла наука збагачення, яка "носить на своєму чолі печатку найогиднішого користюлюбства". Адаже в цю пору "люди ще жили наївним уявленням, що багатство полягає нібито в золоті та сріблі", потрібно тільки скоріше заборонити вивезення дорогоцінних металів, а нації "стояли одна проти одної, як скнари, обхопивши обома руками дорогий їм грошовий мішок" (Енгельс, 1955. С. 544). У такому самому, але ширшому контексті розмірковує відомий філософ і політеконом С. Булгаков: меркантилізм як відверта апологія особистої жадібності, проповідь "економічної людини", з наївною простотою оголює ідейну платформу політичної економії. Нею є багатство (і відповідно бідність) як особисте (хоча й соціально обумовлене) надбання, прагнення до збагачення і змагання індивідів, суспільних груп, класів і народів. Трансцендентальні основи господарського процесу майже непроникно завішуються цим загальним змаганням, а його цілісний характер порушується внаслідок дроблення і фрагментації (Булгаков, 1990. С. 215).

Меркантильна школа дотепер оповита таємницею якоїсь двозначності, недомовленості. Багато сучасних економічних концепцій (лібералізм, кейнсіанство, інституціональні підходи) вказують на свої меркантильні ідейні витoki, хоча вважається, що час чистого меркантилізму безповоротно минув. Проте *час торжества меркантилізму як предтечі позитивно-релятивістської економічної теорії та трансцендентного осмислення відносин товарно-грошового обміну тільки настає.*

У світлі ціннісної методології (логіки Серединного шляху) меркантильна система знаменує єдність двоїстої (теоретичної та раціонально-прикладної) природи економічної науки, трансцендентно обумовлену та опосередковану інститутом економічного блага (економічної цінності). *Про трансцендентний характер меркантильної системи свідчить її парадоксальний характер, виявити який дозволяє безпосереднє звернення до першоджерел.* Так, у трактаті "Про засоби забезпечити вдосталь золотом і сріблом королівства, позбавлені родовищ дорогоцінних металів" А. Серра, зокрема, називає чотири ключові фактори національного багатства: різноманіття ремесел, традиції та звичаї населення, масштаби торгівлі, мистецтво політичного управління (Серра, 1935. С. 92).

Водночас всупереч існуючим стереотипам про те, що зовнішня торгівля, її масштаби в меркантильних системах є найбільш могутнім і дієвим джерелом накопичення суспільного багатства, у згаданій класифікації такий фактор вказується лише на третьому місці. "Наявність же численних і різноманітних ремесел, що приносять державі або місту гроші, не тільки має бути поставлена на чолі загальних засобів, але багато в чому має пе-

оподатковуваний митом, приносить дохід правителю і усуває необхідність встановлення інших податків, отже, може бути вигідним для всіх підданих держави (Смит, 1935б. С. 195–209).

ревагу у порівнянні з іншими специфічними засобами внаслідок її більшої надійності", - говорить Серра (1935. С. 92) .

Другим найбільш значущим чинником суспільного багатства називається працьовитість, творчий характер населення, що спонукає його до комерційної активності всередині та за межами своєї країни. Зазначений "другорядний" засіб одночасно виступає "першорядною специфічною причиною" економічного процвітання в умовах загальної ресурсної убогості; тоді як недбале населення схильне продукувати бідність навіть у країні зі значними природними багатствами (Серра, 1935. С. 94- 95).

Що ж до торгівлі, то її вплив на масштаби накопичення суспільного багатства, на думку автора, не є однозначним. Проте активна торгівля, вигідне розташування та численні ремесла у системній єдності здатні продукувати серію позитивних синергетичних економічних ефектів; тоді як незручність розташування у поєднанні з дозвільними настроями населення та злиднями ремісників пригнічують торговельні відносини і в результаті зумовлюють негативний (поглинаючий) синергетичний ефект (Серра, 1935. С. 95- 96).

У наведеному списку чинників мистецтво політико-економічного управління вказано наприкінці. Тим часом здатність правителя досконало опанувати зазначеним мистецтвом, на думку автора, перетворює такий засіб на найбільш могутній фактор надбання багатства. Його можна назвати діючою причиною і вищим фактором усіх інших засобів, що здатний організувати їхню спільну синергетичну дію і дозволяє досягти економічного благополуччя навіть у тих країнах, які не мають жодної з перерахованих вище умов, пише Серра. "І якщо мені скажуть, що я помилково розмістив на першому місці не цей чинник, а різноманіття ремесел, відповім, що зробив це, маючи на увазі велику надійність останнього засобу у справі накопичення багатства в порівнянні з мінливою політикою правителя" (Серра, 1935. С. 97- 98).

Для розуміння масштабів евристичного потенціалу меркантильної школи на особливу увагу заслуговує її центральна ідея, об'єкт пильної і невпинної турботи – концепція і система загального торгового балансу. Така концепція неодноразово піддавалася критиці, хибним тлумаченням і нині в науково-освітніх колах сприймається як звичний стереотип. *У світлі ціннісної методології така ідея, проте, наповнюється новими актуальними смислами. З одного боку, вона є передбаченням теорії загальної економічної рівноваги, яка у явному вигляді оформилася у ХХ столітті⁷. Так, в основі моделі загального торговельного балансу лежить мінова ціннісна пропорція, визначена свого часу Арістотелем та актуалізована*

⁷ Вважається, що поняття загального торговельного балансу країни (на відміну від приватних торгових балансів, що регулюють відносини з окремими країнами) вводить в обіг Т. Ман у роботі "Багатство Англії у зовнішній торгівлі" (Ананьин, 2001б. С. 35). Розглядаючи таке узагальнення в контексті світової спрямованості національної господарської діяльності в меркантильних системах, можна говорити про проголошення глобальної місії інституту загальної економічної рівноваги, яку людській спільноті тільки належить усвідомити.

К. Марксом. У рамках меркантильної школи акцент зроблено на інституційних аспектах реалізації такої пропорції, коли *в ході організації регулярного товарного обміну за допомогою повноцінних (золотих) грошей вона здатна трансформуватися у золоту пропорцію функціонування системи суспільного господарства*. Справді, в процесі обміну актори-учасники покликані облагородити його грубу товарну форму: постійно підвищуватися у своїй внутрішній гідності, споглядаючи золотий еквівалент, ціннісно наближаючись до нього як до ідеалу. *З іншого боку, концепція торгового балансу є не просто уомглядною, але раціонально практичною, бо з часів зародження уявлень про торговий баланс у 1620-ті роки у межах меркантильної системи робилися спроби конкретних його розрахунків, зокрема, для Англії (Ананьин, 2001б. С. 35).*

Загалом меркантилістська політика балансування зовнішньоекономічної діяльності держави за допомогою регулювання припливу-відтоку грошей та обміну валюти у строгій відповідності до її золотого вмісту отримала назву "бульйонізму" (від англ. bullion – золотий злиток). У творах бульйоністів золото нерідко ототожнювалося з багатством взагалі, а торгівля зводилася до свого роду битви за золото, пише О. Ананьїн (2001б. С. 33). *Феномен "битви за золото" як алегорію категоричного імперативу меркантильної системи про золоту природу грошей та відносин товарно-грошового обміну (Артёмова, 2007. С. 45- 53) сучасному глобальному співтовариству необхідно усвідомити якнайшвидше для збереження рятівної рівноваги в умовах невизначеності перспектив господарського життя.*

Нині залишається також малозрозумілим та недооціненим творчий внесок меркантильної системи у формування принципів господарського мислення в умовах перерозподілу владних ролей між державою та церквою. У Новий час держава дедалі більше підпорядковувала своїм цілям господарську діяльність та ідейно тіснила церкву, апелюючи до необхідності захисту національного інтересу, спираючись на нове розуміння суспільного багатства. Зазначені концепти, поряд із поняттям національного багатства, згодом покладеним в основу наукової системи економічного знання, були введені в обіг та осмислені прихильниками меркантильної школи. "Меркантилісти ввели містке поняття "національне багатство", хоча і використовували його для реабілітації грабіжницької діяльності буржуазії", - зазначають у цьому зв'язку Ф. Полянський та І. Фамінський (1987. С. 388).

Втім, сприяючи модернізації господарських засад у ході заміщення церковних принципів їхньої організації світськими, представники меркантильної школи одночасно готували передумови для збагачення раціоналізму (економізму) світського життя новими етичними нормами – заплідненими світлом економічної цінності істинами наукового знання. *Передбачення теорії та феномена економічного релятивізму дозволило представникам меркантильної школи реалізувати свою історичну місію: позначити платформу національного багатства як прообраз інституту суспільного добробуту*. На такому наріжному камені отримала можливість

оформитися та набути наукового ціннісного обличчя класична політична економія.

Тож меркантильна школа є не просто ідейною служницею буржуазії, що заохочує її родові інстинкти, але є предтечею та свідком трічної ціннісної величі економічної науки; зі зміцненням позицій останньої її суспільно перетворювальна роль зменшується, але ніколи не згладжується з історичної пам'яті як найбільша економічна школа, але найменша у світлі ціннісного достоїнства класичної (інституціональної) політичної економії.

Загалом нині парадоксальна раціональність (раціональна парадоксальність) меркантильної економічної школи зумовлює трансцендентний характер відтворюваної нею ціннісної картини світу як складової політичної економії у широкому сенсі. Хоча розпізнати таку панораму за патернами буржуазного інтересу капіталізації (предметного поля політичної економії у вузькому значенні) можна лише у світлі ціннісної методології економічної науки. З огляду на це судження представників марксистської школи про ненауковий характер меркантильної системи (Полянський, Фаминський, 1987. С. 383–389) (як і про те, що Арістотеля лише умовно можна назвати першим економістом) не позбавлені підстав. Адже в досмітіанській економічній традиції відсутнє поняття вартості – економічної цінності, яке інституціалізує, конститує економічну теорію як науку.

Немеркнуче світло класичної економічної спадщини

Відносини вартості як втілення та відображення сутнісних засад господарського буття є формотворчими для будь-якої сфери та галузі суспільного життя. Поняття вартості інституціалізує науку як одну з форм суспільної свідомості, а отже, і наукову картину світу загалом. Адже за своїм предметом наукове знання є знання про буття і тому є міцною і непорушною істиною, говорить Арістотель (Аристотель, 1983. С. 175, 178).

На відміну від усієї сукупності наук, які у своїй теоретичній (раціональній) частині опосередковано – неявно, хоч і непорушно, ідентифікуються вартісними (ціннісними) відносинами, економічна теорія (політична економія) з часів Адама Сміта зазначені відносини має безпосереднім предметом: центральним поняттям та ключовою проблемою. З цього часу процес накопичення суспільного багатства набуває ціннісних орієнтирів добробуту, а водночас і підстав для внутрішньої та зовнішньої врівноваженості – інституційної економічної гармонії. Адекватним методологічним прийомом аналізу внутрішньо стійкої та динамічно змінної системи суспільних економічних відносин, яка в процесі своєї історичної еволюції відображає логіку розгортання буття економічного простору-часу як перетворених форм (трансформ) економічної цінності (економічного блага), є смітіанська дихотомія праці затраченої і праці купованої (Смит, 1935а. С. 30–51; Артёмова, 2006. С. 63–70). По суті, така предметно-методологічна дихотомія утворює ядро ціннісного інверсійного механізму релятивістського перетворення буття економічного прос-

тору-часу зі сприятливим для глобально-локального соціуму-універсуму плину економічної історії.

Синергія ціннісної предметно-методологічної взаємодії генерує потенціал *формування позитивно-релятивістської економічної теорії (логіки Серединного шляху)*, здатної відобразити генезис та історичні доли свого об'єкта (системи суспільного господарства) як складного подієвого утворення в єдиній просторово-часовій системі координат і виявити передумови трансляції всієї різноманітності варіантів можливого соціально-економічного вибору до русла керованої процесуальності. За цих умов абсолютна свобода вибору і жорстка причинно-наслідкова детермінація як маргінальні версії функціонування складних систем знаменують крайні форми суспільного відчуження, яке генерує імпульси саморуйнування і хаосу. Як джерело творчої розбудови, у своєму відносному, проміжному, взаємоперетікаючому стані, глобально-локальний суспільний вибір отримує адекватне ціннісне відображення логікою Серединного шляху, що не зводиться до імовірнісних уявлень і розкриває шляхи конструювання гармонійних порядків з хаосу – інституціональної архітектоники, в межах якої знімається сама проблема вибору й супутній їй стан невизначеності господарських перспектив.

Проте алгоритми розгортання потенціалу ціннісної предметно-методологічної взаємодії на основі принципу дихотомії праці затраченої і праці купованої в текстах Сміта, не є очевидними. Вони виявляються лише у світлі ціннісної методології та вимагають фундаментального осмислення. Свого часу *масштабність наукового одкровення, представленого в "Багатстві народів"*, з одного боку, отримала належне визнання в інтелектуальному середовищі⁸, з іншого – могла бути науково освоєна не інакше, як частинами. Основний методологічний інструментарій Сміта – науково-метафізичний спосіб аналізу та аксіоматичний прийом викладу (інтелектуального спілкування) – викликав здорову наукову недовіру та спонукав кращі уми Нового часу до ціннісного діалогу з автором.

Формальне, "зовнішнє" (внаслідок закономірно підготовленого, проте несподіваного явлення наукової політичної економії) сприйняття методологічного принципу поділу продуктивної праці на працю затрачену і працю куповану спричинило наукові дискусії. У результаті в "Багатстві народів" було виявлено безліч тлумачень, здавалося б, єдиного за своєю природою феномена економічної цінності, а саме: трудового обґрунтування вартості; підходу, відповідно до якого економічна цінність визначається кількістю купленої суспільної праці в обмін на товар; концепції витрат виробництва ("адитивної теорії вартості"), коли трьома джерелами економіч-

⁸ А. Сміта, без сумнівів, можна віднести до вчених зі щасливою долею: він на власні очі спостерігав суспільне визнання свого наукового дітища. Рукопис "Багатства народів" за життя автора зазнав п'ять видань, був опублікований у Франції та Німеччині. Економічні ідеї, викладені у книзі, так запалили суспільний інтерес, що книгою зачитувалися у світських салонах (про що свідчать "крилаті" рядки з "Євгенія Онегіна"); вони з нестримною силою торували *широке русло вільної наукової економічної думки*.

ної цінності визнаються заробітна плата, прибуток та рента; тлумачення з позицій тягаря праці, за якого вартість обумовлюється цінністю часу "дозвілля, волі та спокою", яким жертвує робітник у процесі праці тощо⁹ (Артёмова, 2006. С. 64–65). Згодом кожне із зазначених тлумачень було взяте за основу окремими науковими течіями економічної думки, а впливові представники наукових шкіл розпочали боротьбу за методологічне лідерство. У ході ідейної конкуренції смітіанська монументальна наукова економічна картина світу здалася логічно суперечливою (неузгодженою) та функціонально незрілою – несучасною.

Серцевиною економічної системи А. Сміта і одночасно її ключовим ціннісним парадоксом є проблема *трансформації вартості в ціну виробництва* (чітке формулювання вона отримала в працях Д. Рікардо і К. Маркса)¹⁰, яка також, за звичаєм його підходу, була викладена переважно оповідально-аксіоматично.

Зміст такої проблеми, на перший погляд, видається досить простим і водночас інтригуючим. У диких (примітивних) народів, які живуть плодами своїх рук, кожен працездатний суб'єкт намагається щосили добувати все необхідне для життя, пише Сміт. Однак, незважаючи на старанну дбайливість, такі спільноти, як правило, перебувають у стані бідності та нужди. Навпаки, у народів цивілізованих, хоча у них значна кількість людей зовсім не працює, причому багато непрацюючих споживають продукти в десять, а часто й у сто разів більшої праці, ніж більшість працюючих, – продукт усієї праці суспільства загалом є таким великим, що часто населення буває удосталь забезпеченим ним і процвітає (Сміт, 1935а. С. 4).

До того ж, вказуючи на суттєву різницю між дійсною (що відбиває затрати праці) і ринковою ціною благ, А. Сміт пропонує також, на перший погляд, досить просте і водночас парадоксальне пояснення цього явища. У господарських системах з недостатньою капіталізацією, за відсутності права приватної власності на землю, витрати праці, мабуть, є єдиною підставою для товарного обміну, розмірковує він (Сміт, 1935а. С. 45). Але з укоріненням інституту приватної власності, насамперед, права власності

⁹ Насправді (в контексті соціально-економічного осмислення теорії відносності) парадоксальна гармонія інституту економічної цінності (економічного блага) як перетвореної економічної форми, єдиної у різноманітті та різноманітної в єдності, передбачає існування не тільки перелічених, але нескінченної множини інших його образів. Втілення нескінченності образів ціннісної картини світу у єдиному понятті економічного інституту як предмета політичної економії є раціонально незбагненим і неможливим. Але позитивно релятивістська економічна наука (політична економія в широкому сенсі) за природою цілком адекватна власному предмету, що надає їй можливість відтворювати свій об'єкт як багатообразну (багатолику) гармонійну інституційну архітектоніку господарства.

¹⁰ Проблема трансформації вартості в ціну виробництва, одночасно теоретична та функціонально прикладна, збудила дослідницький інтерес представників кращих умів Нового часу, насамперед Д. Рікардо та К. Маркса. Згодом вона не втратила значущості, і сьогодні, на тлі накопичення критичного потенціалу суспільної конфліктності, наростання соціально-економічної ентропії світогосподарської системи, досягла піку актуальності. Отже, її належне широке прояснення та вирішення вимагає невідкладного докладання колективних творчих зусиль.

на капітал і землю, економічна ситуація в суспільстві суттєво змінюється: тут формуються середні (природні) норми заробітної плати, прибутку та ренти, які входять у ціну більшості товарів, закономірно трансформуючи її в інститут природної ціни; хоча прибуток і рента як складові такої ціни істотно відрізняються від заробітної плати і формуються на зовсім інших засадах (Смит, 1935а. С. 46- 47).

Тепер природна ціна заступає місце вартості і перетворюється на центр тяжіння ринкових, чи "фактичних", цін. Але, зрештою, й у капіталістичному суспільстві саме "праця визначає вартість не тільки тієї частини ціни, яка припадає на заробітну плату, а й тих частин, які припадають на ренту і прибуток" (Смит, 1935а. С. 47). Таким чином, виходить, що в капіталістичному суспільстві закон вартості зазнає сутнісної модифікації: підставою ринкової ціни стає не вартість (дійсна ціна), а ціна природна, яка з необхідністю покликана забезпечити всім ринковим суб'єктам – власникам праці, землі, капіталу – отримання природних (стандартних) норм доходу, тоді як справжнім джерелом ("дійсною ціною") заробітної плати, прибутку та ренти, як і раніше, є суспільні затрати праці. Механізм генетичного взаємозв'язку між дійсною, природною і ринковою ціною в "Багатстві народів" Сміт докладно не описував і не роз'яснював, постулюючи його, ніби пропонуючи "взяти на віру".

Такий парадокс не міг не привернути наукової уваги, тим більше що проблема ціннісної трансформації, внаслідок трансцендентного характеру відносин вартості, виявляється не просто теоретичною, але практично актуальною та глобально (всесвітньо) значущою¹¹. Сьогодні стає зрозуміло, що вона знаменує процес системної трансформації різноманітного буття суспільного господарського життя в стан гармонійної інституційної архітекτονіки ноосфери. Так що обійти її не може жоден дослідник, який претен-

¹¹ Космогонічний характер проблеми трансформації вартості в ціну виробництва обумовлюється трансцендентним змістом ціни як основоположного суспільного інституту. Відображаючи взаємне перетікання відносин вартості та граничної корисності як буття економічного простору-часу, інститут ціни виступає генетичною одиницею господарської системи, здатної ефективно синтезувати, зберігати та транслювати соціально-економічну інформацію, забезпечуючи підпорядкування механізму сукупного суспільного відтворення законам економічної ефективності та соціальної справедливості (Артёмова 2006. С. 169–170).

Економічне благо (цінність) як інститут, таким чином, у згорнутому вигляді містить у собі не тільки суто економічну, а й соціальну складову суспільного господарського організму-універсуму. Інститут ціни є умовою, змістом, результатом і мірою економічного вибору суб'єктів господарювання в системі природа – людина – суспільство, що об'єднує природно-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні зв'язки та відносини. Будь-який індивідуальний вибір у такій системі є лише елементом суспільного вибору і в згорнутому вигляді містить у своїй ціннісній генетичній пам'яті всю історичну спадщину минулого, а в ціннісних очікуваннях – усе різноманіття варіантів майбутнього вибору. **Інститут вибору фокусує ціннісні відносини, поєднуючи під покровом економічної цінності все різноманіття її форм і проявів і тим самим закладає основи для формування цілісної інституційної картини світу.** Ціннісна основа вибору в кінцевому підсумку виводить його за межі буття економічного, націлює на Вище благо, вибір духовний (Артёмова, 2006. С. 169–170; 198- 200; 363–365).

дує на суспільне визнання та свою частку наукової істини. У зв'язку з цим усі покоління економістів донині з необхідністю ведуть незримий діалог з Адамом Смітом, проте змістовність та результативність такого діалогу обумовлена його ціннісною складовою.

Так, одним із перших зазначену проблему піддав скрупульозному методологічному аналізу Д. Рікардо. У ході історичного ціннісного діалогу він змушений був визнати правоту А. Сміта і тим самим ідейно приєднався до його системи. Наступність ціннісної методології (логіки Серединного шляху) у працях В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо дозволила сформувати класичне інституційне русло політичної економії в широкому розумінні, що одночасно відтворює та відображає логіко-історичний процес розгортання перетворених економічних форм¹².

В цілому ж для всіх основних економічних шкіл, що виростили з "адамового сім'я" і претендують на роль методологічних лідерів сучасності, проблема трансформації вартості в ціну виробництва стала своєрідним каменем спотикання (ідейної "спокуси"): ніхто з них перевірки ціннісним пробним каменем А. Сміта не витримав. Економічна система К. Маркса виявила теоретичну неспроможність внаслідок логічної суперечності між першим та третім томами "Капіталу"; доктрина неокласичного синтезу ідейно надламалася через відсутність логічного зв'язку між мікро- та макрорівнями економічного аналізу; традиційне русло інституціоналізму функціонально вичерпалося через ціннісну "короткозорість" – нездатність розпізнати ціну як основний суспільний інститут. І всі разом претенденти на ідейне лідерство не пройшли перевірки інститутом міри економічної цінності (Артёмова, 2006. С. 81–108; Артёмова, 2007). Тож для приховування своєї фундаментальної методологічної неспроможності за фасадом вдаваного благополуччя провідним економічним школам вигідно було показати класичну політичну економію, а водночас і теорію економічної цінності, неактуальним історичним пережитком, бляклого тінню колись легендарного минулого (Артёмова, 2006. С. 126)¹³.

Але мовчазна змова проти теорії економічної цінності не забезпечила благо для економічної науки: ціннісна убогість її методологічного інструментарію в застосуванні до об'єктів господарського життя сприяла тому, що замість наміченої в руслі логіки Серединного шляху суспільної ноосферної трансформації "природи створеної до природи, що творить" (за С. Булгаковим), "мертві" економічні форми почали активно витісняти творчу природу.

¹² Розпізнати таке інституційне русло в працях його засновників можна лише у світлі ціннісної методології економічної науки, яка творчо відтворює Марксове поняття перетвореної економічної форми як вихідного та основного ціннісного відношення в конструкції інституціональної архітектури господарства, актуалізованого нині у працях А. Гриценко й прихильників його наукової школи (Гриценко, 2003; 2008; 2013; 2021).

¹³ З цього часу в економічній науці ідейні амбіції стали поступово витісняти ідеали наукової істини; тим самим у суспільстві сформувалася стійка тенденція політизації економічних відносин, яка згодом набула форми гібридної війни і нині підвела глобальний соціум-універсум до меж історичного небуття.

Деформації ціннісних відносин як причина господарської процесуальності та соціального розладу

Відомо, що в Новий час світове співтовариство зазнало чудових метаморфоз: воно стало європоцентричним і одночасно, в особі господарських систем європейських країн, набуло ціннісних орієнтирів сталого економічного розвитку, долучилося до досвіду функціонування демократичних інститутів, зазнало їх перетворювального культурного впливу. Такі чудові перетворення не випадкові: вони змогли реалізуватися під благодотворним покровом наукового знання, яке набуло ціннісного фундаменту.

Тим часом *початково концепт європейських цінностей не був осмислений у системі координат фундаментального наукового знання*; ключове для організації благого діяльного суспільного (державного, політичного, за Арістотелем) життя *поняття економічної цінності як економічного блага не отримало належного наукового тлумачення та послідовного розгортання* і згодом зазмерло у своєму розвитку. Недбале ставлення до духовної спадщини призвело до того, що світовий соціум втратив уявлення про зміст справжніх європейських цінностей, а згодом і самі цінності: вони зазнали відчуження і довільної інтерпретації в методологічних матрицях традиційних течій марксизму¹⁴, неокласичного синтезу (ліберального маржиналізму), інституціоналізму (Артюмова, 2019. С. 5–7). Тож сьогодні окремий суб'єкт і глобальний соціум, зберігаючи в глибинах генетичної пам'яті асоціації про зв'язок справжніх європейських цінностей з *чеснотами розумного щасливого життя*, насправді не може достеменно прояснити їх зміст (Артюмова, 2017. С. 12–26).

У світлі сказаного виходить, що *нинішній офіційно декларований традиційний концепт європейських цінностей, по суті, не має фундаментальної наукової основи*, а отже, і сутнісного зв'язку з ціннісними засадами господарського буття. Існуючі уявлення про велич і привабливість демократичних інститутів ґрунтуються на вірі глобального співтовариства в деяку епічну історичну подію їхнього набуття, зафіксовану нормами добровільного суспільного договору. Така віра разом з технологічною "хитрістю" ринкової природи досі рятує від краху (аналогічного стрімкому розпаду інститутів системи традиційного соціалізму) інституційні конструкції, що ціннісно занепали.

Зі свого боку ідейна самоізоляція офіційних течій сучасної економічної думки від інституційного ядра європейських цінностей обумовлює тенденцію їх методологічної деградації, внаслідок чого громадянське суспіль-

¹⁴ Слід зауважити, що в Марксовій системі координат конструкт європейських цивілізаційних цінностей представлений найбільш виразно – як триланковий інтелектуальний сплав німецької класичної філософії, англійської буржуазної політичної економії, течій утопічного соціалізму та комунізму. Розпізнання та послідовне наукове переосмислення такої спадщини забезпечує синергію його творчого потенціалу, що відкриває перед "суспільним спостерігачем" можливості ефективного управління історією: не просто по-різному пояснювати світ, але діяльно перетворювати його (Маркс, 1955. С. 4). До того ж важливо враховувати, що адекватним ядром, що перетворює світ, виступає інститут економічної цінності (економічного блага).

ство неухильно занурюється в глибини невідання щодо ціннісного змісту відносин добробуту та благоустрою як витоків гармонійної інституційної архітекτονіки.

Так у Новітній час у розвитку економічної науки позначилися дві протилежні тенденції, що зумовили її дослідницькі повноваження та статус у суспільстві на початку XXI століття. З одного боку, тут у руслі логіки Серединного шляху була сформована ціннісна модель загальної економічної рівноваги системи суспільного господарства. На кінець XX століття ця модель переросла вузькі рамки локальної концепції та набула глобального значення, по-перше, як інтегративна (міждисциплінарна) парадигма, по-друге, як ідейна платформа для обґрунтування умов рівноважного функціонування та сталого розвитку глобального соціуму-універсуму. Одночасно де-факто статус провідної наукової доктрини набула економічна теорія загалом.

З другого боку, ціннісний розкол методологічного ядра економічної науки, що позначився у XIX столітті, у другій половині XX століття досяг свого апогею. Ідейна самоізоляція теорії вартості та маржинального аналізу у традиційних наукових концептах ортодоксального марксизму та ліберального маржиналізму ознаменувала остаточний відхід економічної теорії від логіки Серединного шляху та її системну методологічну кризу.

Однак з урахуванням суспільного статусу економічної науки вади методологічного ядра не є її приватною справою, не належать до сфери суто умоглядного характеру: через навчальні курси та принципи економічної політики вони безперервно транслюються в реальне господарське середовище, відтворюються у поведінці економічних суб'єктів. Деформації ціннісних відносин проростають кукілем поведінкових девіацій, ідейного протистояння, соціального розбрату. Внаслідок цього у Новітній час соціум не може повноцінно усвідомити і реалізувати свою історичну місію, що на практиці обертається подальшим наростанням соціально-економічної процесуальності, хаосу і катастроф. Зруйнувалася і зійшла з історичної арени система традиційного соціалізму, яка методологічно спиралася на нерівноважну конструкцію ортодоксального марксизму. Глобальна фінансово-економічна криза окреслила межі традиційної системи ринкового господарства з основою у вигляді моделі економічного лібералізму. Стрімке розмивання основ рівноваги господарської системи сьогодні продовжується; нова стадія гібридної війни поставила світовий соціум на межу історичного небуття.

Тим часом ціннісна методологія не зникла і не девальвувалась. Спадковість щодо спадщини класичної політичної економії можна чітко спостерігати у працях А. Маршалла, Л. Вальраса, Й. Шумпетера, Ф. Найта, Дж. Кейнса, Дж. Гелбрейта, П. Сраффи, Дж. Робінсон, інших авторів. Незважаючи на те, що концепції цих вчених сьогодні сховані на "задвірках" офіційного мейнстріму, саме вони зумовили творчі прориви в економічній теорії протягом XX століття. У 1960-ті роки у надрах логіки Серединного шляху сформувалися основи нової моделі економічної рівноваги. Ця мо-

дель як форма реалізації рикардіанської ідеї незмінної міри економічної цінності, передбаченої А. Смітом, втілилася в концепції стандартного товару П. Сраффи (1999), яка методологічно зімкнула практично всю економічну теорію в єдності її маржинальної, вартісної та інституційної течій.

Конструкт стандартного товару можна вважати одним із найважливіших наукових досягнень ХХ століття на шляху прояснення соціально-економічних основ теорії відносності та принципів сталого розвитку господарської системи у процесі її інформаційно-технологічної модифікації (Артёмова, 2006. С. 152–157; 210–214; 298–312). Однак традиційна економічна наука не розпізнає справжнього змісту такої концепції і тим самим закриває для глобально-локального соціуму можливість гідної відповіді на нові виклики буття.

В умовах ціннісної дезорієнтації на тлі політизації економічних відносин та дисфункції суспільних інститутів боротьба за трансформацію моделі світового порядку дедалі більше набуває контурів війни проти людства (Корсаков, 2015; *Нові нерівності – нові конфлікти*, 2017; Барабанов, Маслоva, 2019; Геєць, 2022; Яременко, 2022). Але не "жорстка" сила та маніпулювання технологіями інформаційного, біопсихосоціального впливу є запорукою перемоги у такій боротьбі. Ідейне протиборство політико-економічних доктрин зумовлює загальну конфігурацію світового порядку та принципи конкурентного протистояння господарських систем, в яке, згідно з переконаннями та мимоволі, залучається сьогодні більшість населення Планети (Артёмова, 2006. С. 377; 2019). Перевага у глобальній боротьбі дістанеться тому, хто зможе розпізнати втрачені суспільні цінності та ефективно оволодіти ними – відновить їхній благотворний потенціал. Адже *теорія економічної цінності* *суть не просто надбання економічної науки, а гіперреактивна суперсучасна зброя загального порятунку*, що акумулює "силовий потенціал віри, що діє любов'ю".

У глобальному просторі суспільних взаємодій сьогодні можна спостерігати одне із рідкісних парадоксальних явищ. Гібридна війна все більше виходить з-під контролю розуму, переростаючи в жорстоку битву за традиції нового світового порядку, а по суті – за торжество європейських цінностей життя: бо навіть на краю буття глобальний соціум і кожен індивід сподіватимуться на світло європейських цінностей, тому що з ним явно чи неусвідомлено пов'язана надія на спасіння (Артёмова, 2017. С. 8–24). Тим часом золоті ключі від нового суспільного світоустрою безхазяйно припадають пилом на узбіччі історії. Драматизм історичного моменту, що переживається, з необхідністю вимагає відродження економічного мислення і стилю життя в дусі логіки Середнього шляху. Суспільне перетворення на платформі економічної цінності є актуальною глобальною творчою місією політичної економії у широкому сенсі.

Література

1. Аквинский Фома (2007). Сумма теологии против язычников. Часть I. Вопросы 1–43. Киев: *Ника-Центр Эльга*; Санкт-Петербург: Алетейя. 560 с.
2. Ананьин О. И. (2001а). Мир хозяйства в сознании докапиталистических эпох. В кн.: *История экономических учений* / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. Москва: ИНФРА-М. 784 с.
3. Ананьин О. И. (2001б). Кристаллизация научных знаний: XVI-XVIII вв. В кн.: *История экономических учений* / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. Москва, *ИНФРА-М*. 784 с.
4. Аникин А. В. (1985). Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. Москва: Политиздат. 367 с.
5. Артёмова Т. (2019). Європейські цінності: ліберальна доктрина крізь призму методології політичної економії. *Економічна теорія*. № 4 С. 5–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2019.04.005>
6. Артёмова Т. (2017). Європейські цінності: традиційні цінності в епоху глобальних ринкових трансформацій. *Економічна теорія*. № 4. С. 5–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2017.04.005>
7. Артёмова Т. (2018). Європейські цінності: інтелектуальний простір цивілізаційного діалогу. *Економічна теорія*. № 3. С. 5–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.03.005>
8. Артёмова Т. И. (2006). Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. Киев: *Основа*. 448 с.
9. Артёмова Т. (2007). Институт міри економічної цінності. *Економічна теорія*. № 3. С. 35–56.
10. Артёмова Т. (2022). Теорія вартості як надбання економічної науки: витоки політичної економії у широкому сенсі. *Економічна теорія*. № 3. С. 29–44. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.029>
11. Артёмова Т. (2011). Методологічна анатомія глобальної фінансово-економічної кризи. *Економічна теорія*. № 2. С. 16–33.
12. Барабанов О., Маслова Е. (2019). Концепция глобального всеобщего достояния ("Global Commons"): новые ценности в мировой политике. *Мировая экономика и международные отношения*. Том 63. № 8. С. 53–63. DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-8-55-63
13. Булгаков С. Н. (1990). Философия хозяйства. Москва: Наука, Институт социологии АН СССР. 415 с.
14. Геєць В. М. (2022). Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. № 1. С. 03–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.003>
15. Гриценко А. А. (2003). Про інституціональну архітектуру як новий науковий напрямок. *Економіка і прогнозування*. № 2. С. 127–147.
16. Гриценко А. А. (ред.) (2013). Иерархия и сети в институциональной архитектуре экономических систем. Киев: НАН Украины, Институт экономики и прогнозирования. 580 с.
17. Гриценко А. А. (ред.) (2008). Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований. Харьков: Форт. 927 с.
18. Гриценко А. А. (ред.) (2021). Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки / *НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; ДННУ "Академія фінансового управління"*. Київ. 736 с.
19. Корсаков Г. Б. (2015). Военные нанотехнологии: структура перспективных исследований в США. *США-Канада: ЭПК*. № 11. С. 95–105.
20. Легойда В. Р. (2004). За что сожгли Джордано Бруно. *Журнал "Фома"*. № 5 (22). С. 7–10.
21. Маркс К. (1955). Тезисы о Фейербахе. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, 2-е изд., т. 3*. 629 с.
22. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. (2017). Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України (Харків, 12-13 жовтня 2017 р.). Харків: *Соціологічна асоціація України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*. 516 с.

23. Полянский Ф. Я., Дроздов В. В. (1987). Экономическая мысль феодальной Европы. В кн.: *Всемирная история экономической мысли*: в 6 т., т. 1 / под ред. В. Н. Черковца и др. Москва: Мысль. 606 с.
24. Полянский Ф. Я., Фаминский И. П. (1987). Меркантилизм. В кн.: *Всемирная история экономической мысли*. В 6 т., т.1. / под ред. В. Н. Черковца и др. Москва: Мысль. 606 с.
25. Серра А. (1935). Краткий трактат "О средствах снабдить в изобилии золотом и серебром королевства, лишённые рудников драгоценных металлов". В кн.: *Меркантилизм. Сборник* / под ред. И. С. Плотникова. Ленинград: Огиз, Соцэкгиз. 340 с.
26. Смит А. (1935а). Исследование о природе и причинах богатства народов: в 2-х тт., т. 1. Москва-Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. 371 с.
27. Смит А. (1935б) Исследование о природе и причинах богатства народов: в 2-х тт., т. 2. Москва-Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. 475 с.
28. Сраффа П. (1999). Производство товаров посредством товаров. Прелюдия к критике экономической теории. Москва: ЮНИТИ-ДАНА. 160 с.
29. Хейзинга Й. (1989). Осень средневековья. Москва: Наука. 543 с.
30. Энгельс Ф. (1955). Наброски к критике политической экономии. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, 2-е изд., т. 1*. 698 с.
31. Яременко О. Л. (2022). Україна в інституційному вимірі глобальної конфліктності та стихійної локалізації. *Економічна теорія*. № 2. С. 90–114. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.090>

Надходження до редакції 23 жовтня 2022 р.

Прорецензовано 2 листопада 2022 р.

Підписано до друку 19 грудня 2022 р.

References

1. Aquinas Thomas (2007). *Summa Theology Against the Gentiles. Part I. Questions 1–43*. Kyiv, *Nika-Center Elga*; St. Petersburg: Aletheia [in Russian].
2. Ananin O. I. (2001a). The world of economy in the minds of pre-capitalist eras. In: *History of Economic Doctrines*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
3. Ananin O. I. (2001b). Crystallization of scientific knowledge: XVI-XVIII centuries. In: *History of Economic Doctrines*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
4. Anikin A. V. (1985). Youth of science. Life and ideas of thinkers-economists before Marx. Moscow: Politizdat [in Russian].
5. Artomova, T. (2019). European values: a liberal doctrine through the methodology of political economy. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4: 5-28. DOI: [10.15407/etet2019.04.005](https://doi.org/10.15407/etet2019.04.005) [in Ukrainian].
6. Artomova, T. (2017). European values: traditional concepts in the era of global market transformations. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4: 5-31 DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2017.04.005> [in Ukrainian].
7. Artomova, T. (2018). European Values: the intellectual Space of the civilizational Dialogue. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3: 5-28. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.03.005> [in Ukrainian].
8. Artomova, T. (2006). Cost and price: the logical-historical process of shaping. Kiev: Osnova [in Russian].
9. Artomova, T. (2007). Economic Value Measure Institute. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3: 35-56 [in Ukrainian].
10. Artomova, T. (2022). Theory of Value as an Asset of Economic Science: the origins of Political Economy in the Broadest Sense. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3, 29-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.029> [in Ukrainian].
11. Artomova, T. (2011). Methodological anatomy of the global financial and economic crisis. *Ekon. teor. – Economic theory*, 2: 16-33 [in Ukrainian].
12. Varabanov O., Maslova, E. (2019). The concept of "global commons" as a factor of global instability. *Mirovaja ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World*

Economy and International Relations, 63(8): 53-63. DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-8-55-63 [in Russian].

13. Bulgakov, S. N. (1990). Philosophy of economy. Moscow: *Nauka, Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the USSR*. [in Russian].
14. Heyets, V. M. (2022). Social reality in the digital space. *Ekonomika Ukrainy*, 1: 3-28. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.003> [in Ukrainian].
15. Grytsenko, A. A. (2003). About institutional architecture as a new scientific direction. *Ekonomika Ukrainy*, 2: 127-147 [in Ukrainian].
16. Grytsenko, A. A. (ed.) (2013). Hierarchy and networks in the institutional architecture of economic systems. Kyiv NAN Ukrainy, Institut jekonomiki i prognozirovanija [in Russian].
17. Grytsenko A. A. (ed). (2008). Institutional architecture and dynamics of economic reforms. Kharkov: Fort [in Russian].
18. Grytsenko, A. A. (ed). (2021). Formation of the institutional architecture of the information and network economy / NAS of Ukraine, State University "Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine"; DNNU "Academy of Financial Management". Kyiv [in Ukrainian].
19. Korsakov, G. B. (2015). Military nanotechnologies: the structure of advanced research in the USA. *SShA-Kanada: JePK – USA & Canada: Economics-Politics-Culture*, 11: 95-105 [in Russian].
20. Legoyda, V. R. (2004). For what they burned Giordano Bruno. *Zhurnal Foma – Foma magazine*, 5 (22): 7-10 [in Russian].
21. Marx, K. (1955). Theses on Feuerbach. In *Marx K., Engels F. Essays, 2nd ed.*, vol. 3 [in Russian].
22. New inequalities – new conflicts: ways to overcome. Abstracts of reports and speeches of the participants of the III Congress of the Sociological Association of Ukraine (Kharkov, October 12-13, 2017). Kharkov: Sotsiologichna asociatsiia Ukrainy, Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. (2017) [in Ukrainian].
23. Poljanskij, F. Ja., Drozdov, V. V. (1987). Economic thought of feudal Europe. In: *World History of Economic Thought: in 6 volumes, v. 1*. Moscow: Mysl [in Russian].
24. Poljanskij, F. Ja., Drozdov, V. V. (1987). Mercantilism. In: *World History of Economic Thought. In 6 volumes, v. 1*. Moscow: Mysl [in Russian].
25. Serra, A. (1935). A short treatise "On the means to supply in abundance with gold and silver the kingdoms deprived of mines of precious metals". Mercantilism. Digest of articles. Leningrad: Ogiz, Socjkgiz [in Russian].
26. Smith A. (1935a). Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 2 vols., vol. 1. Moscow-Leningrad: Gosudarstvennoe socialno-jekonomicheskoe izdatelstvo [in Russian].
27. Smith A. (1935b). Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations: in 2 vols, vol. 2. Moscow-Leningrad: Gosudarstvennoe socialno-jekonomicheskoe izdatelstvo [in Russian].
28. Sraffa, P. (1999). Production of commodities by means of commodities. Prelude to a critique economic theory. Moscow: UNITI-DANA [in Russian].
29. Huizinga J. (1989). Autumn of the Middle Ages. Moscow: Nauka [in Russian].
30. Engels, F. Sketch to the Critique of Political Economy. *Marx K., Engels F. Essays, 2nd ed.*, vol. 1. 544-571 [in Russian].
31. Yaremenko, O. (2022). Ukraine in the institutional dimension of global conflict and natural localization. *Ekonomika Ukrainy*, 2: 90-114. DOI: <https://doi.org/10.15407/et2022.02.090> [in Ukrainian].

Received on October 23, 2022

Reviewed November 2, 2022

Signed before printing December 19, 2022